

ЛАТЕНТНА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ В ПЕРІОД БОРТЬБИ З АПАРТЕЇДОМ (1974–1994 РР.)

Період 1974–1994 рр. був важливим етапом в історії національно-визвольного руху народу Південної Африки (ПАР). Це були роки підйому опору політиці апартеїду, расовій дискримінації ігнобленню, помітного зростання політичної свідомості та активності мас, посилення міжнародної солідарності з південноафриканським демократичним рухом. Усе це відбувалося у форматі відкритої та потайної політики і завершилося крахом системи апартеїду.

У статті йдеться про латентний компонент політичного процесу у Південній Африці у період боротьби з апартеїдом у 1974–1994 рр. Надається обґрунтування гіпотези про те, що політичний процес у ПАР мав як транспарентний, так і латентний характер – через наявні специфічні форми та методи латентної політики. Обґрунтування відбувається на основі конкретних прикладів, історичних фактів, наукових досліджень іноземних експертів та свідчень учасників боротьби проти режиму апартеїду.

Ключові слова: політичний процес, латентна політика, латентна складова політичного процесу, Південна Африка, апартеїд.

Постановка проблеми. Політичний процес у Південній Африці у період з 1948 року до 1994 року мав достатньо своєрідний характер. З приходом до влади у 1948 році Національної партії (НП) у ПАР на державному рівні було прийнято внутрішньополітичну доктрину «апартхейда», в перекладі з мови африкаанс – «роздільність», «роздільний розвиток» рас у багаторасовій країні. За своїм латентним змістом це було не що інше як «колоніалізм особливого типу», або «внутрішній колоніалізм», за якого меншість населення, що колоніально пригноблює, і більшість, яку пригноблюють, проживають на території однієї країни. Всі роки демократичні сили Південної Африки на чолі з Африканським національним конгресом (АНК) за підтримки прогресивної світової спільноти вели постійну і всебічну боротьбу проти реакційного режиму.

Особливої уваги заслуговує історичний відрізок 1974–1994 рр., адже саме на цей час припадає остаточна фаза боротьби проти системи апартеїду, результатом якої стали демократичні вибори 1994 року. Основним змістом політичного процесу у Південній Африці в період 1974–1994 рр. було протиборство двох тенденцій: збереження/розвитку системи апартеїду vs повалення режиму апартеїду із одночасним створенням передумов для демократичної трансформації суспільства. Є підстави стверджувати, що важливу роль у цьому політичному процесі мала його латентна складова.

Визначимось із ключовими поняттями дослідження. Зокрема, «політичний процес» розглядається як

впорядкована послідовність дій та взаємодій політичних акторів, що створюють та відтворюють політичні інститути та безпосередньо пов'язані з реалізацією владних інтересів. Вважається, що політичний процес протікає у відкритій та прихованій, латентній формі. Під латентною політикою розуміємо приховану, потайну політику, а латентна складова політичного процесу – це закрита від висвітлення та/або не усвідомлена частина політичного процесу, пов'язана з реалізацією прихованих інтересів та використанням таємних методів здобуття, утримання і використання влади [2, с. 15]. У рамках даного дослідження було обрано поняття «складова», щоб зафіксувати те, що латентні та транспарентні компоненти є пов'язаними та разом утворюють політичний процес в цілому.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичну базу даного дослідження в більшій мірі складають наукові розробки російських, американських та європейських вчених. Серед наукових праць останніх років увагу привертають роботи Г. Хаустона (*G. Houston*), Б. Магубане (*B. Magubane*), М. Мотлаби (*M. Motlhabi*), А. Магер (*A. Mager*) та Р. Росс (*R. Ross*), які містять аналіз південноафриканських реалій. Науковець Т. Дженкін (*T. Jenkin*) приділив увагу вивченню історії Африканського національного конгресу, виклав та розкрив хронологію подій пов'язану із діяльністю АНК. У праці М. Раду (*M. Radu*) надано характеристику визвольній боротьбі в ПАР. Г. Хаустон та Б. Магубане висвітлили боротьбу політичного підпілля АНК у 70-х роках.

Особливу увагу заслуговує праця А. Давідсона «Південна Африка. Становлення сил протесту. 1870–1924», яка, завдяки глибині аналізу і силі узагальнення, дає ключ до розуміння багатьох важливих явищ сучасної південноафриканської дійсності. Фундаментальні дослідження історії та процесів у ПАР належать вченим Інституту Африки РАН, зокрема О. Валецькому, В. Шубіну та Г. Шубіну. Змістовна характеристика боротьби проти апартеїду в ПАР міститься у роботах О. Макарова та Р. Касрілса, в тому числі розкриваються деякі потайні напрямки практичної діяльності АНК, організації силових та інформаційних спецоперацій, але без спеціального визначення їх в якості латентної компоненти політичного процесу.

Теоретичною основою для наукового аналізу та обґрунтування латентної складової політичного процесу є роботи В. Курілло, присвячені латентній політиці та політичній латентології.

Формулювання цілей статті. Основна мета даного дослідження полягає у дослідженні латентної складової політичного процесу у ПАР в період боротьби проти системи апартеїду в 1974–1994 рр.

Виклад основного матеріалу. Південна Африка – багаторасова держава. Загальна чисельність населення станом на 1974 рік складала 26,8 млн. чоловік, з них, за прийнятною в ПАР класифікацією, африканців (негроїдна раса) – 19,3 млн., білих (південноафриканці європейського походження) – 4,4 млн., «кольорових» (метисів) – 2,4 млн., азіатів (індійці, південноафриканці азійського походження, в основному нащадки переселенців з Індії) – 0,8 млн. чоловік. Доктрина апартеїду офіційно встановила з метою безпеки та життєзабезпечення окремих етносів роздільний розвиток рас, посилюючи на право націй та народів на самостійність та самовизначення. Але справжньою, латентною метою внутрішньополітичного курсу держави була расова дискримінація, пригноблення і жорстока експлуатація населення з темним кольором шкіри, тобто африканців, кольорових та індіців. Для позначення сукупності цих етнічних груп в прогресивній південноафриканській та зарубіжній пресі використовувався термін «чорне населення». Всією повнотою політичних і соціальних прав у ПАР користувалася виключно «біла меншість» [3, с. 23].

У повсякденній свідомості апартеїд, як правило, сприймався у вигляді заборони на проживання чорних південноафриканців у «білих» районах міст; заборони на шлюби між представниками різних етнічних групи; наявність кінотеатрів, лікарень, автобусів, пляжів, лавок у парках «тільки для білих» тощо. В системі освіти навчальні заклади поділялися на кращі – призначені тільки для білих, та гірші – окремо для чорношкірих, кольорових і індіців. Величезні відмінності існували у розмірі оплати однакової праці. На виробництві виключалося підпорядкування білого працівника чорному навіть на найнижчому рівні. Чорне населення було позбавлене будь-якої можливості участі в управлінні країною. Навіть кримінальне покарання за порушення законів, що впроваджували такий порядок, було для білих набагато меншим, ніж для чорних.

Специфічною латентною формою «внутрішнього колоніалізму» стало створення на території ПАР «бан-

тустанів», ніби як суверенних, незалежних країн для представників окремих племен, за межами яких вони в ПАР мали статус іноземців. Поза бантустанами викладання в навчальних закладах повинно було вестися наполовину англійською, наполовину на африкаанс. Насправді це були резервації із обмеженим місцевим самоврядуванням. Завдяки такій акції, що можна розглядати як латентний політичний менеджмент, «білі» перетворювалися в основній, найбільш розвинутій та зручній для проживання частині країни з меншості на більшість.

Отже, в дійсності апартеїд – це інституалізована система расової дискримінації, що зведена в ранг закону. Під тиском боротьби проти апартеїду власного населення, світової громадськості та міжнародних економічних санкцій правляча еліта була вимушена маневрувати та маніпулювати законодавством. Конституція, яка була прийнята 3 вересня 1984 року, формально відміняла расову дискримінацію в державі. Однак білі отримали 28 місць у парламенті з 100 за правом вето. Головні посади у парламенті були поділені пропорційно. Конституція також гарантувала право на приватну власність, на землю та засоби виробництва, але все одно зберегла фактичний контроль «білих» над армією, поліцією, державною службою та судовими органами. Таким чином, можна констатувати, що уряд прописав основи рівноправності лише декларативно, але на практиці конституційні норми були направлені на захист інтересів білого населення та надання їм права управління справами в державі та більшого спектру прав і свобод, що, за сутністю, зберігало систему апартеїду.

З моменту проголошення в 1948 р. «роздільного розвитку рас» офіційною політикою уряду і в ході посилення репресій щодо небілого населення демократичні сили вели постійну і різноманітну боротьбу проти расової дискримінації і гноблення, орієнтуючись у перспективі на ліквідацію системи апартеїду.

Досліджуючи латентну складову політичного процесу в ПАР, важливо звернути увагу на способи діяльності суб'єктів політики та розглянути дві сторони конфлікту. Перша сторона – це офіційний уряд ПАР, основною внутрішньополітичного курсу якого була расова дискримінація. Друга сторона – це національно-визвольні, демократичні сили Південної Африки, метою яких було припинення расової дискримінації та надання прав і свобод пригнобленій більшості. До політичних організацій, які приймали участь у національно-визвольній боротьбі, в першу чергу відноситься Африканський національний конгрес (АНК) – найстаріша політична організація африканського населення ПАР, офіційна діяльність якої була заборонена урядом у 1960 році. Тривалий час на чолі АНК був Нельсон Мандела. Одним з першочергових організаційних завдань АНК було не лише створення підпільної структури, а і зміцнення зв'язку нелегальних осередків з широкими народними масами. Для цього потрібні були методи і форми впливу, які з одного боку давали б результат, а, з іншого, – залишалися б прихованими від режиму. Зокрема, до таких належали: організація силових спецоперацій, інформування громадян про активну діяльність членів АНК, розробка нових методів впливу на біле населення, інфор-

мування про долю керівників АНК, зокрема про Манделу, який передавав свої звернення з в'язниці з метою активізації мас своїм прикладом незламного борця тощо. Варто також зазначити, що Мандела у певному ступені координував діяльність АНК, перебуваючи у в'язниці на острові Роббен. Здійснювалося це через демократично налаштованих «білих» симпатиків, які таємно сприяли підпільній мережі національно-визвольних сил.

З визволенням Мандела пов'язан примітний факт того, що можна позначити як конфіденційний політичний менеджмент. Таємні переговори щодо виходу Мандела на свободу почалися в жовтні 1986 року. 46 раз на зустрічах з ним представники уряду обговорювали обставини звільнення його соратників і умови переходу країни до демократії. 5 липня 1989 р. Манделу таємно прийняв президент ПАР. Владі довелося прийняти ідею Мандела, що переговори можуть вести тільки вільні люди. 11 лютого 1990 р. Мандела вийшов на свободу, в тому ж році було знято заборону на діяльність АНК, почався процес формування нового демократичного суспільства для всіх громадян ПАР.

Одним з основних напрямків діяльності АНК на території ПАР було здійснення силових спецоперацій: вибухів, підпаловань, нападів тощо. До середини 80-х років АНК проводив до 180 операцій на рік (у порівнянні з 20–30 в кінці 70-х років). Обстріли ракетами «Град» радянського виробництва знаменитого заводу з виробництва пального з вугілля «Сасол» і найбільшої військової бази «Фортреккерухте» біля столиці ПАР Преторії викликали сенсацію не тільки в Південній Африці, але і у всьому світі. Спецслужби ПАР теж здійснювали таємні силові спецоперації. У 80-х роках тільки за межами ПАР від рук поліції безпеки і військової розвідки ПАР загинуло не менше ста керівників і активістів АНК.

Багато років АНК був змушений працювати підпільно, створюючи умови для боротьби проти расистського режиму, здійснюючи нелегальну діяльність у ПАР та власну таємну дипломатію, що надавало можливості для опору апартеїду. Зокрема, відбувалася різнопланова, в тому числі конфіденційна, допомога АНК з боку міжнародних організацій та окремих держав (країни Скандинавії та Нідерланди, Китай, Ангола, Ефіопія, Танзанія, Мозамбік, Замбія тощо). Специфічну допомогу АНК здійснював Радянський комітет солідарності країн Азії та Африки (Москва). Конфіденційно навчанням політичних активістів та лідерів національно-визвольних сил займалися Інститут суспільних наук (Москва) та Вища комсомольська школа при ЦК ВЛКСМ (Москва). Прихована підготовка військових кадрів південноафриканського руху проти апартеїду відбувалася на території СРСР у м. Одесі та в Криму в 165-у навчальному центрі з підготовки іноземних військовослужбовців (селище Перевальне) [4, с. 4]. Зокрема, теперішній Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Намібія в Росії, акредитований також в Україні пан Ндалі-Че Каматі – на рубежі 80-х років навчався в спецгрупі іноземних слухачів ВКШ, пізніше був комісаром Народно-визвольної армії Намібії (ПЛАН).

У союзі з АНК нелегальну боротьбу з расистським режимом вела Південноафриканська комуністична

партія (ПАКП), заборонена законом у 1950 році. Лідери ПАКП входили до складу керівництва АНК, але їх партійна приналежність зазвичай не афішувалася, щоб не давати приводу для розгляду АНК в якості прикриття комуністів. Генсек ПАКП Дж. Слово і член ЦК ПАКП Р. Касрілс очолювали військове крило АНК «Умконто ве сізве». За кордон були направлені ряд керівників АНК і ПАКП з метою підготовки кадрів визвольного руху Південної Африки. Так, в Одесі пройшов навчання Ронні Касрілс – один з лідерів ЮАКП (заступник міністра оборони ПАР у 1994–1999 рр., з 2004 р – міністр розвідки і контррозвідки ПАР). Навчання проходило в рамках воєнної тактичної та стратегічної підготовки членів АНК. Також, для проходження військової підготовки таємно направлялися групи активістів для формування військових угруповань з метою переходу до застосування силових спецоперацій у потайній діяльності визвольних сил, їх боротьбі проти режиму апартеїду [4, с. 81].

Досить суперечливою, із складним латентним підтекстом була участь у процесі антиапартеїдної боротьби Пан-африканського конгресу (ПАК) – ліворадикальної, націоналістичної партії чорношкірого населення, яка приймала безпосередню участь у плануванні та організації силових операцій, терористичних діях проти режиму і уряду. ПАК відкидав міжрасове співпрацю і не схвалював мультирасової, ліберальної спрямованості Хартії свободи 1955 року – програми єдності всіх демократичних сил Південної Африки. Головною метою ПАК було знищення режиму апартеїду радикальними методами, тотальне озброєння. На думку лідера Р. Собукве, саме збройна боротьба є основою звільнення від расистського режиму. За багатьма позиціями ПАК протистояв АНК і ЮАКП та здійснював потайну протидію, що поступово знизило вплив цієї організації. На виборах 1994 року ПАК набрав всього 1,25 % голосів, отримавши лише п'ять місць у парламенті.

Окремо проти режиму апартеїду виступали зулуси, яких об'єднувала партія «Інката» на чолі з Мангосуту Бутелезі – вихідцем з молодіжного крила АНК. За сутністю «Інката» виконувала роль латентного союзника уряду ПАР і готова була співпрацювати з владою часів апартеїду в обмін на територіальну недоторканість зулусів. Партія була інструментом М. Бутелезі в боротьбі проти короля зулусів, який зберігав свій вплив у народі аж до поразки режиму апартеїду. У 1994 р. М. Бутелезі відмовився брати участь у загальних виборах. Після латентних та відкритих переговорів Нельсон Мандела пригрозив «Інкаті» відповідними контрзаходами, зокрема, поставив під питання автономію під владою короля зулусів. Лише на цій підставі партія взяла участь у виборах. В обмін на це зулусам було надано низку гарантій. Через популізм та певну невизначеність пріоритетів партія втрачала свою підтримку починаючи з 1994 року.

До неполітичних організацій, які виникли в період підйому національно – визвольної боротьби та зробили великий внесок у процес повалення режиму апартеїду належали: Організація південноафриканських студентів (САСО), Рух південноафриканських школярів (САСМ), Національна організація молоді (НАЮО), профспілкові організації (САКТУ), які приймали

участь у масових акціях протесту, страйках, революційних діях. Враховуючи це, АНК намагався знайти прихильників у складі їх керівництва та здійснювати латентний вплив на стратегію та тактику цих організацій. Окремо варто назвати рух «Чорна самосвідомість», виникнення якого свідчило про новий феномен національно-визвольної боротьби. Це була специфічна форма африканського націоналізму, яка мала характер дрібнобуржуазного соціально-політичного руху з ідеалістичними поглядами. На відміну від АНК, метою «Чорної самосвідомості» було відродження національних свідомості та гідності африканців та інших пригноблених етнічних груп держави, розвиток ненасильницької боротьби проти апартеїду. Проте, іноді, навіть неусвідомлено (особливо після придушення режимом повстання молоді в Совето у 1976 р.), цей рух готував масу молоді до пошуку шляхів до АНК. Із свого боку АНК намагався встановити приховані контакти з членами руху «Чорна самосвідомість».

Одним з основних джерел інформування південноафриканської громадськості щодо діяльності сил опору були поліцейські звіти, заяви влади і матеріали судових слідств, що потрапляли на сторінки південноафриканської преси. Частіше факти носили тенденційний характер і спотворювали дійсність, що підтверджує наявність прихованого елементу впливу на масову свідомість щодо формування образу «ворога» – інформаційних та психологічних спецоперацій режиму. Інформаційні спецоперації борців проти режиму головним чином здійснювалися у напрямку антиурядової пропаганди – поширення нелегальної літератури, розповсюдження чуток та радіопропаганда з-за кордону.

Забезпеченням керівництва борців проти апартеїду необхідною політичною та військовою інформацією займалися спеціальні структури розвідки і контррозвідки національно-визвольного руху. Головним чином ці ж структури займалися роботою із освітніми, молодіжними, профспілковими та іншими легальними громадськими організаціями всередині ПАР, коли для цього були необхідні умови [1]. З 1983 по 1988 рік начальником військової розвідки АНК був Р. Касрілс.

У зовнішньополітичній сфері приховувалася зовнішня військова та економічна участь міжнародних акторів у процесах, які відбувалися в ПАР. Зокрема, економічний інтерес Заходу був у першу чергу направлений на отримання стратегічних матеріалів та сировини. Крім того, правлячі кола США, Англії, Франції, ФРН намагалися будь-якими засобами зберегти свій контроль у цій частині світу, розглядаючи

її в якості головного оплоту неоколоніалістської експансії на континенті і прилеглих районах. Ігноруючи санкції ООН, Захід фактично не припиняв оснащення армії ПАР сучасною військовою технікою, сприяв розробці південноафриканської ядерної зброї. Існували також наміри створення воєнного пакту, ядром якого повинна була стати ПАР. Завадити цим небезпечним для міжнародного миру та безпеки планам були покликані контрзаходи спеціальних служб СРСР та його союзників. Так, завдяки успішній операції радянського розвідника-нелегала О. Козлова, який викрив таємницю створення та випробування ПАР атомної бомби у 1979 р., СРСР схилив США і низку держав Західної Європи до посилення режиму міжнародних санкцій проти ПАР і оголошення ембарго ПАР усіма країнами, що призвело до зміни уряду, а надалі – до добровільної відмови ПАР від ядерної зброї.

Висновки: Таким чином, аналізуючи політичний процес у ПАР у період 1974–1994 рр. можна зробити висновок, що його основним змістом було протиборство двох тенденцій: збереження/розвитку системи апартеїду vs повалення режиму апартеїду із одночасним створенням передумов для демократичної трансформації суспільства. Цей процес мав як транспарентний, така і латентний характер, через наявні форми та методи здійснення боротьби зі сторони офіційного уряду та з боку національно-визвольних сил, про що свідчить:

- функціонування системи апартеїду як особливої латентної форми колоніалізму – «внутрішнього колоніалізму». Формальне закріплення в Конституції 1984 р. прав і свобод пригнобленого населення з фактичним недотриманням відповідного закону;
- планування та організація таємних силових операцій як з боку уряду, так і з боку руху опору із залученням сил ззовні (різнопланова допомога та сприяння країн – союзників, організацій);
- інформаційне блокування, викривлення фактів з метою прихованого впливу на масову свідомість та інші інформаційні спецоперації;
- наявність структурованих підпільних організацій борців проти апартеїду, формування нелегальних форм об'єднання з одного боку, та приховані операції спецслужб ПАР;
- міжпартійна та міждержавна неофіційна взаємодія, елементи конфіденційного політичного менеджменту;
- прихований вплив на політичних опонентів та конкурентів за допомогою пріоритетів та можливостей в межах політичних інтересів;
- неофіційна дипломатична діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касрилс Р. Вооружен и опасен. От подпольной борьбы – к свободе. / Р. Касрилс; пер. Тетєкин В. Н., Тетєкин Н. Н., ред. Хромов А. : ИТРК, 2005. – 408 с.
2. Курілло В. Латентна політика. Потайні напрями політичної діяльності / В. Курілло. – Миколаїв : Іліон, 2009. – 592 с.
3. Макаров А. Борьба африканского населения ЮАР (70-е годы XX в.) / А. Макаров. – Москва : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1981. – 201 с.
4. Шубин В. Африканский национальный конгресс в годы подполья и вооруженной борьбы: [монография] / В. Шубин // Российская академия наук института Африки. Москва. – 1999. – 470 с.
5. Шубин Г. Записки российского военного разведчика / Г. Шубин // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 3. – С. 56–61.
6. Шубин В. Москва – Луанда: зигзаги истории / В. Шубин // Азия и Африка сегодня. – 2005. – № 7. – С. 58–64.

7. Motlhabi M. The Theory and Practice of Black Resistance to Apartheid: A Social-Ethical Analysis [Електронний ресурс] // Johannesburg, Skotaville Publishers, 1984. – Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua/?url=ya-serp%3A%2F%2Farchive.lib.su.edu%2FDMC%2FAfrican%2520Journals%2Fpdfs%2Ftransformation%2Ftran008%2Ftran008009.pdf&name=tran008009.pdf&c=560805c32b9f>.

В. Е. Курилло, А. А. Левченко, Черноморский государственный университет им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ЛАТЕНТНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В ЮЖНОЙ АФРИКЕ В ПЕРИОД БОРЬБЫ С АПАРТЕИДОМ (1974–1994 ГГ.)

Период 1974–1994 гг. был важным этапом в истории национально-освободительного движения народа Южной Африки (ЮАР). Это были годы подъема сопротивления политике апартеида, расовой дискриминации и угнетения, заметного роста политического сознания и активности масс, усиления международной солидарности с южноафриканским демократическим движением. Все это происходило в формате открытой и скрытой политики и завершилось крахом системы апартеида.

В статье говорится о латентной компоненте политического процесса в Южной Африке в период борьбы с апартеидом в 1974–1994 гг. Предлагается обоснование гипотезы о том, что политический процесс в ЮАР имел как транспарентную, так и латентную составляющие – из-за наличия специфических форм и методов, присущих латентной политике. Обоснование осуществляется на основе конкретных примеров, исторических фактов, научных исследований иностранных экспертов и свидетельств участников борьбы с режимом апартеида.

Ключевые слова: политический процесс; латентная политика; латентная составляющая политического процесса; Южная Африка; апартеид.

V. E. Kurillo, G. O. Levchenko, Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

LATENT COMPONENT OF THE POLITICAL PROCESS IN SOUTH AFRICA DURING THE STRUGGLE AGAINST APARTHEID (1974–1994)

The period 1974–1994 was an important milestone in the history of the national liberation movement of the people of South Africa. These were years of significant increase in political consciousness and activity of masses, strengthenings of the international solidarity with the South African democratic movement. All this took place in a format of the open and hidden politics and resulted in the collapse of apartheid system.

The article refers to latent component of the political process in South Africa during the acute struggle against apartheid in 1974–1994. It is proposed to study the hypothesis that the political process in South Africa had both transparent and latent nature due to the presence of specific forms and methods inherent latent politics. Substantiation is carried out on the basis of concrete examples, historic facts, scientific researches of foreign experts and testimonies of participants of fight against apartheid.

Key words: political process; latent politics; latent component of the political process; South Africa; apartheid.

Рецензенти: **Семенченко Ф. Г.**, д-р політ. наук, професор,
Херсонський національний технічний університет, м. Херсон;
Чупрін Р. В., канд. політ. наук, доцент,
Черноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв.

©Курилло В.Е., Левченко Г.О., 2016

Дата надходження статті до редколегії 17.12.2015 р.